

Knowledge Consortium of Gujarat

Department of Higher Education - Government of Gujarat

Journal of Humanity

ISSN: 2279-0233

Continuous issue-25 | June – July 2016

સત્યના મૂલ્યને ઊજાગર કરતો 'જટાયુ' આધુનિક સંદર્ભમાં

રામાયણ અને મહાભારત જેવાં આપણાં બે મહાકાવ્યો ભારતીય સંસ્કૃતિનું જતન અને સંવર્ધન વર્ષોથી કરતાં આવ્યાં છે. ભારતીય સમાજને જીવનના દરેકે દરેક તબક્કે તેણે પોતાની રસભરી સૃષ્ટિ દ્વારા યોગ્ય માર્ગદર્શન કર્યું છે. આથી જ તો તે ભારતીય સમાજના ધર્મગ્રંથો બનવા પામ્યા છે. તેમાં આલેખાયેલી કથા જીવનના ચારેય પુરુષાર્થો અને મૂલ્યોને ઊજાગર કરે છે. રામાયણનો પ્રધાન રસ ક્રુણ છે અને તે દ્વારા આપણા મનને સ્પર્શી આપણી અંદર ધરબાયેલી અથવા તો સુષુપ્તપણે રહેલી સદ વૃત્તિઓને પ્રેરવાનું તથા પોષવાનું કાર્ય ઉમદા રીતે બજાવે છે. એ જ રીતે મહાભારત કૌટુંબિક સંઘર્ષો દ્વારા રાજ્ય મેળવવાની માનવીય લાલસાનું પ્રતિનિધિત્વ કરી જીવનની અખિલતમ આલોચના કરે છે. કથા યુદ્ધની બની રહે છે પરંતુ તેનું વર્ણન કરતાં કરતાં જીવનના કેટકેટલા સંઘર્ષો અને પ્રશ્નોનું સચોટ આલેખન કરે છે. આ બંને મહાકાવ્યો ઘણીબધી જગ્યાએ એવી કટોકટીની ક્ષણો પણ રજૂ કરે છે જ્યાં નિર્ણય લેવો એ જીવનમરણનો ગંભીર પ્રશ્ન બની રહેવા પામે છે. આવા પ્રસંગો એ સમાજમાં જીવતા માનવીને પણ વિચારતો કરી સદ-અસદ વચ્ચેનો વિવેક કેળવે તથા સામાજિક મૂલ્યોનું જતન કરવા તરફ પ્રેરાય તે માટે બહુ મહત્વનાં છે. આ મહાકાવ્યોમાં આલેખિત આવા કટોકટીભર્યા પ્રસંગોની જેમ તેનાં પાત્રોની ભાવનાઓ અને આચારવિચાર પણ ભાવક તરીકે આપણને સ્પર્શી રહે તે રીતે નિરૂપણ પામ્યા છે.

વર્તમાન કવિઓ રામાયણ અને મહાભારતના કેટલાક પ્રસંગો તથા પાત્રો અને તેમાંથી કથાબીજ લઈને કેટલાંક સાહિત્યસ્વરૂપોમાં સર્જન કરતા રહ્યા છે. આ મહાકાવ્યોમાં નિરૂપિત ભારતીય સંસ્કૃતિનાં મૂલ્યોને હાલના સાહિત્યસ્વરૂપો દ્વારા વ્યક્ત કરવાનું કાર્ય ઘણાબધા સર્જકો કરે છે. તો કેટલાક સર્જકો પુરાણકાલીન આ કાવ્યોના પાત્રો કે પ્રસંગોમાં આલેખિત મૂલ્યલક્ષિતાને થોડી બદલી હાલના માનવીય જીવનમાં વ્યાપ્ત સંવેદનાનું નિરૂપણ કરે છે. આપણા આધુનિક કવિ શ્રી સિતાંશુ યશશંકરએ પણ તેમના 'જટાયુ' કાવ્ય દ્વારા રામાયણના જટાયુની સત્ય માટેની મરી ફિટવાની ભાવનાની સાથે સાથે કાવ્યના અંતે તેની જીવન અશ્રદ્ધા તથા એકલતા અને વેદનાને પણ નિર્દેશી છે. અહીં આપણે રામાયણના જટાયુને કવિ પોતાના દીર્ઘકાવ્યમાં કેવી રીતે આલેખે છે તેની ચર્ચા કરી તેમાંથી ઉપસી આવતા ભારતીય સંસ્કૃતિનાં મૂલ્યો અને હાલના માનવીય સંવેદનવિશ્વનો અભ્યાસ કરીએ.

ગુજરાતી કવિતા પર દૃષ્ટિપાત કરતાં જણાઈ આવે છે કે ઘણાબધા આધુનિક કવિઓ પોતાની સંવેદનાને વ્યક્ત કરવા ભારતીય અને ઘણીવાર વિદેશી પુરાકલ્પનોનો ઉપયોગ કરતા હોય છે. વિનોદ જોશીએ 'શિખંડી', ચિનુ મોદી 'બાહુક' અને એ રીતે કવિ સિતાંશુ 'જટાયુ'ના પુરાકલ્પનોનો વિશિષ્ટ વિનિયોગ કરી પોતાની

કાવ્યશક્તિનો સુંદર પરિચય કરાવે છે. સતીશ વ્યાસ આ કાવ્યને ખંડકાવ્ય નહિ પણ દીર્ઘકાવ્ય તરીકે ઓળખાવીને તેની વિશેષતા દર્શાવતાં કહે છે કે, ‘રામાયણમાંથી લેવામાં આવેલ મિથ પર રચાયેલું, મિથને પ્રતીક સ્તરે સંયોજાતું અને આધુનિક સંદર્ભમાં મૂકી આપતું સિતાંશુનું આ સાત ખંડોમાં વહેંચાયેલું કાવ્ય, આધુનિક કવિતાનું એક મોઢું નજરાણું છે.’^૧

કાવ્યના પ્રારંભે જ અયોધ્યા અને લંકાનો નિર્દેશ કરી તે બંનેની વચ્ચે ફેલાયેલા વનપ્રદેશની વાત કરે છે. આ વન સદ પણ નથી અસદ પણ નથી તેમાં જીવતાં વનચરો જેમ આવે તેમ જીવ્યે જાય છે. તેમના સમગ્ર જીવનક્રમને કવિ અહિં માત્ર એક જ પંક્તિમાં મૂકી આપે છે તે આસ્વાદ્ય છે;

“ચરે, ફરે, રતિ કરે, ગર્ભને ધરે, અવતરે, મરે.”

આ પંક્તિને ધ્યાનમાં રાખી કવિ જયંત પાઠક પણ કહે છે કે, ‘કવિએ પ્રાકૃત જીવનના આખાય ક્રમને કેવા લાઘવથી માત્ર ક્રિયાપદો દ્વારા પ્રગટ કરી આપ્યો છે.’^૨ રોજિંદા જીવનની ખાવ-પીવોને જીવ્યા કરોની જિંદગી જીવતાં આ પક્ષી ગીધોની વચ્ચે એક ગીધ એવું છે જેને માટે કવિ કહે છે, ‘આમ તો બીજું કંઈ નહીં, પણ એને બહુ ઊડવાની ટેવ’ – બીજા બધા ગીધોની વચ્ચે આ ગીધ – જટાયુ આકાશમાં ઊંચે ને ઊંચે ઊડ્યા કરે છે. બીજાં બધાં ગીધો જ્યારે ખાવા-પીવાની રોજિંદી ક્રિયાઓ સિવાય વિશેષ કંઈ વિચારતં નથી ત્યારે આ જટાયુ જેવો દિવસ ચડે કે આકાશમાં ઊંચે ને ઊંચે ઊડવા તૈયાર થઈ જાય છે. તેને આ વનની પેલે પાર રહેલી સૃષ્ટિને નિરખવાનું મન થાય છે. જટાયુની આ અસામાન્યતા આપણને આકર્ષે છે. બીજી તરફ આ જટાયુના સંદર્ભમાં આપણને રીચાર્ડ બાકની કૃતિ ‘જોનાથન લિવિંગ્સ્ટન સીગલ’ યાદ આવે છે. તેમાં આવતું સાગરપંખી (જોનાથન) પણ તેના ભાઈઓ કે સમાજથી અલગ પડી જુદી દુનિયાના અનુભવ માટે નીકળી પડે છે. આમ, સામાન્ય જીવનથી જુદા પડી કંઈક નવીન માટે સમાજ કે સ્વસુખને બાજુ પર મૂકી નીકળી પડતા અસામાન્ય માનવો જેવો આ જટાયુ પણ છે. જોકે એવી અસામાન્યતા તેને ગહન વેદનાનો અનુભવ કરાવે છે પરંતુ તે દ્વારા સમગ્ર માનવસમાજને તે સદ તરફ પ્રેરિત પણ કરે છે.

જટાયુ ઊડતાં ઊડતાં એક દિવસ વનના છેડા સુધી પહોંચી જાય છે. તેને દેખાય છે નગર અયોધ્યા ઉત્તરે ને દક્ષિણ નગરી લંક. આ બંને નગરોના ઉલ્લેખ દ્વારા સદ-અસદ, સત્ય-અસત્ય, શુભ-અશુભનો નિર્દેશ જોઈ શકાય. જટાયુ તેના પ્રાકૃત જીવનની મર્યાદાને ઓળંગે છે તો તેને આફતોનો સામનો કરવાનો આવે છે. કવિએ કહ્યું છે, ‘નમી પડ્યો એ ભાર નીચે ને વનવાસીએ રાંક’ હવે પછી અહીં સીતાહરણની વિગતો કવિ સંક્ષેપમાં આલેખી સત્ય માટે લડતા જટાયુનું આલેખન કરે છે. જટાયુ પોતે એ જાણે છે કે રાવણ સાથેના યુદ્ધમાં તે જીતી શકવાનો નથી છતાં સત્ય માટે થઈને મુકાબલો કરે છે. તે પરિણામને જાણતો હોઈ તેમાંથી ભાગી શક્યો હોત પરંતુ તેમ ન કરતાં સત્ય જેવા મૂલ્યના રક્ષણ અર્થે પોતાના જીવનની બાજુ લગાવી દે છે. રાવણ અને જટાયુ વચ્ચેના આ સદ-અસદ વચ્ચેના યુદ્ધને કવિ કેટલી સચોટ રીતે અત્યંત લાઘવમાં તેની ભીષણતા સમેત નિરૂપે છે જુઓ;

“એક યુદ્ધે મર્યો, એક યુદ્ધે મર્યો, એક યુદ્ધે મર્યો”

– એક જ વિગતનાપુનરાવર્તનો દ્વારા જટાયુના યુદ્ધ કરવાના જુસ્સાને આબાદ રીતે દર્શાવી આપ્યો છે. આમ, સત્ય માટેમરી ફીટતો જટાયુ ભારતીય સંસ્કૃતિના પાયાના મૂલ્ય એવા સત્યની સુંદર પ્રસ્થાપના કરે છે.

જોકે આ કાવ્યની જ વાત કરીએ તો આ આધુનિક કાવ્ય છે એટલે કવિને માત્ર સ્ત્ય પ્રસ્થાપનની કે તેનો મહિમાની વાત કહેવી નથી. એમણેતો ધાયલ થઈને મૃત્યુના બિછાને પડેલા જટાયુની વેદના અને એકલતાને વર્ણવવી છે. કાવ્યના અંતે મરણ તરફ ધસતા એકાકી જટાયુને અનુભવાય છે કે, ‘નથી દશાનન દક્ષિણે અને ઉત્તરમાં નથી રામ’ – અહીં જટાયુના પુરાકલ્પન દ્વારા આધુનિક માનવીની વ્યથા, એકલતા અને જીવનપ્રતિની અશ્રદ્ધાને વ્યક્ત કરી છે. ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા કાવ્યની મહત્તા દર્શાવતાં કહે છે, ‘પુરાણકાલીન ‘મિથ’નો સંદર્ભ લઈ ગુજરાતી ભાષામાં વર્તમાન ક્ષણ સાથેનું આવું અપૂર્વ સાયુજ્ય અન્યત્ર ક્વચિત જ થયું હશે.’³

સંદર્ભસૂચિ :

- (૧) મોદી ચિનુ, વ્યાસ સતીશ, ‘શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી ખંડકાવ્યો’ પૃ. ૧૭૦
- (૨) પાઠક જયંત, ‘કાવ્યરસાસ્વાદ’ પૃ.૯૬
- (૩) ટોપીવાળા ચંદ્રકાન્ત, ‘ પ્રતિભા અને પ્રતિભાવ’ પૃ.૩૪

ડૉ. પ્રવીણ વાઘેલા
આસીસ્ટન્ટ પ્રોફેસર
એમ. એમ. ચૌધરી આર્ટ્સ કોલેજ
રાજેન્દ્રનગર

Copyright © 2012- 2016 KCG. All Rights Reserved. | Powered By : Knowledge Consortium of Gujarat